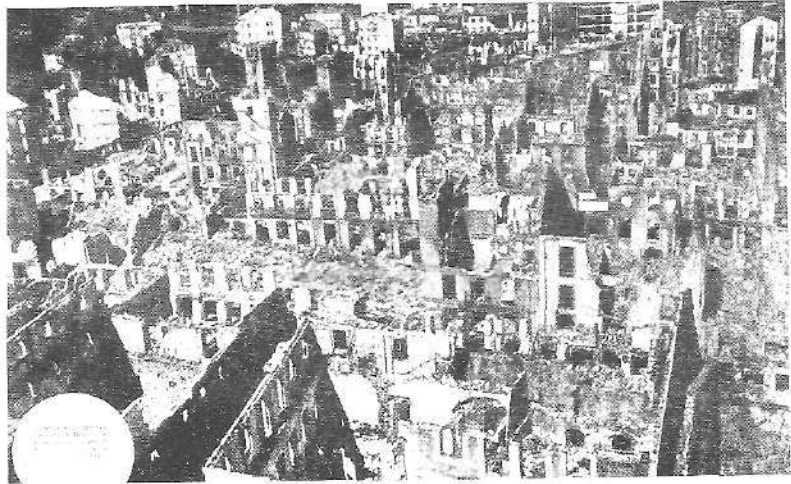

**ORAIN 50 URTEKO GERRATE-NEKEAK
KARMEL-DARRON GOGOAN****Anai-burrukea biztu da**

Oñatin eta Arantzazun, 1936ko bagillaren 30tik urrengo illaren bostera arte, aste osoko Andra Mari-batzarra ospatu zan Gazteizko Eleiz-barrutiaren eragitez. Batzarraren barri emotean. Gazteizko *Boletin*-ak Mateo Mujikaren gotzaialdiko ospakizunik andiena izan zala autortu eban. An izan ei ziran alkarturik, ez bakarrik arabarrak, giputzak eta Bizkaiko semeak; Naparroatik be ainbat lekutatik talde galantak eldu ei ziran Batzarrera. Alan an ikusi ei zan, egiazko egiñik, Laurak-Bat-en lemak adierazoten dauan batasun eder opagarria. Gure lau lurraldeetakoak millaka ta millaka alkartu ei ziran an, bakotxaren politika alde batera itxita, guztiak anaitasunik ederrenean, Ama baten babespean.

Etzan ames txarra; baiña tamalez ez eban luzaro iraungo. Nok usteko eban, andik amabost egun joan orduko, ain osozko aldakuntza ikusiko zanik: anai-arteke gerraterik amorratu eta odoltsuena! Ondo gogoan daukagu: uztaillaren 17 (barikua zan) abade bat etorren, irlandarra abizenez eta euskalduna, Bizkaiko Zornotzako Karmeldarren Ikastetxera. Ain zuzen, Barakaldoko talde batekin Arantzazura erromes joanda, etxerakoan, Zornotzako Ikastetxe orretan sartu-urtena egitea emon eutsan gogoak, berak ara bialduta, Barakaldoko seme bat eukalako. Kezkaz etorren, bidean entzuniko albiste txar bataz: Afrikatik zurrumurru

txarrak etozala, militarrek gobernuaren aurka jagi ete zirean. Zoritxarrez, urrengo egunean zurrumurrua egia zala ikusten genduan. Militarrek ez egozan bakarrik; Naparroako Reketen

Gernika. 1937.an, sutan errea, erraustua

eta an or emengo falanjeen laguntza be ba-euken. Calvo Sotelo zanaren eriotzea atxakia artzen eben; baiña naiko lenagotik erabagita euken dana. Molak Iruña aldetik bialduta, laster dira ainbat gizon armadun Gipuzkoako mugetan. Gazteizen be militarrek ziran nausi eta Bizkaiko mugai zemaika datoz. Agur, ba, Arantzazuko amesa. Agur *Laurak bat* giñalakoan alkartasuna.

Oñatin, Andra Mari batzar aretan entzun zan abestiak Luis Jauregi abadearen euskal-bertsook zituen:

Anai-burruka gaistoaz
odoldu zan gure erria;
Zuk, Andra Mari samurra
pakean zendu jarri.
Berriro orain gorrotoaz
gure erriak sutu dira.

Ama, goi-pake dirdira
gure lurrera ekarri.

Oraingoan, baiña, gorrotoaren sua etzen beingoan itzungi-ko. Laurak bat izatekoa alderdi banatan jarri da: Naparroa eta Araba, alde batera; Bizkaia eta Gipuzkoa, bestera. Biak, bata bestearen aurrez aur, arerio amorratuen antzera, eta alderdi bietan, gazteria, iñorentzat gorrotorik izaten ikasi bakoa, burruka itsu orretan sartzera derrigortuta, alkar ilten beartuta! Orixe da gerrate guztietan gazteen zorigaiztoa, eta anai-gerrateetan zorigaztokoagoa. Orain 50 urteko gerrate orretan be oso gitxi joango zirean euren gogoz, edo aurrekoari gorroto eutsoelako. Artara iñok beartuta, bai. Orixe entzun deusagu gero Naparroako seme askori, geienen eritxian borondatezko burrukatzailetzat egozan arren.

Euskaldunak bakarrik aurrez aur ziranetan, noz edo bein alde bateko eta bestekoean artean jazo be egin zan alkartze bat edo beste, eta bertsolatien arteko jardunaldien bat be bai. Onelako alkartze bat, Alberto Onaindiak eralgi deuskuna, biotz ikutua egitekoa da Markiña aldean izan zan, Bizkaiko eta Gipuzkoako mugetan. Markiñako seme orri berari an gudalekuan meza emoteko eskatu deutsoe: trintxera-trintxeran izango da, meza emoillean trintxeren gañetik burua agiri dauala, beste aldekoak ikusteko moduan: kanta ta guztiko mezea. Dana joan da ederto, kantuen eta otoitzen soñua eta zurrumurrua besterik entzuten ez dala. Mez-erdikoan, mez-emoillean ostia gora jasotean, tiro-ots bildurgarria entzun da beste aldetik. Guztiak ikaraz eta zer izan ete dan itaunka lez dagoz euren buruari. Ardao-ontzia, kaliza, jasotean bardin. Meza ostean, Bizkaikoen aldetik beste aldekoai itaun au egin jake: Zer izan da mez-erdikoan atara dozuen tiro-ots ori? Beste aldekoen erantzuna: Zer izango zan ba? Mezerdiko txilin otsa. Gau be zuokaz meza entzuten eta kantari egon gara. Olantxe jo nai izan dogu mezako txilin ots ori.

Gazteria ez da gerrazale berez. Gerrean sortzen dancan, iñoren aginduz doa armen atzean. Gitxi batzuen izaten da eu-

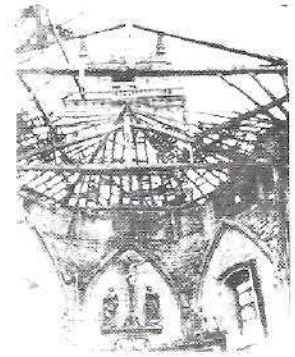
ren gogoz eta jakiñaren gañean gerrara joatea.

Gerrate bikotxa

Gure arteko gerrate ori bikotxa izan zala badakigu: guda-lekuetan eta arma ilgarridunez egiñikoa, bata; eta bestea, berbaz eta lumaz, paperetan eztabaidaka egin zana, alde bateko nai beste-koen errazoi ta zioak emonez, zuzentasuna nortzuen alde egoan azaltzen aleginduz, batak bestearen gatx egiñak salatuz. Beroegi egozan orduan askoren buruak gauzak ondo, zeatz eta berokeri eta alderdikeri barik ikusteko. Gaur, berrogetamar urte joan diranean, dana argiago ikusi eta epaitzeko gogoak argitua-goxe eta baretuago dagoz. Errazoirik ba ete euken militarrek gobernuaren aurka jagi eta jarteko? Zeinbesteko triskantzak ekarriko ebezan igarri balebe, eurak be artu eben bidea artuko ete eben eta iru urteko eten bako gerra aretara joko ete eben? Naiko argi dagoala dirudi, kalera urten ebenean, egun gitxi batzuetako gorabera izango ebelakoan egozala; gero, erlijio andi bakoak izan arren, erlijioa nastau eta sartu nai izan eben euren alderako arrazoi eta indartzat. Ori, militarren aldetik. Eta bestetik militarren aurka eta gobernuaren alde urten eta nausi ziran lekuetan, askok eta askok, guda lekuetan barik, eta gudalekueatik urriñetan, beste ezertan baiño euren areriotzat eukezan guztien erasoten geiago ekin eutsen, abade, praille ta errubako asko ilten eta olan bazterrak arerioz garbitzen. Eta ori eurak euretara, iñori konturik emon barik, lege guztien ganetik eta azpitik.

Olan azkorentzat erlejiñodunen eta erlijio bakoen arteko burrukearen antza emoten jakon gerrateari. Guzurra ta abarra ebillen alde guztietan giroa nastau eta gero ta lorriñago ipinten. Atzerrietan, orraitio, gauzak goragotik ikusteko buruak otzago ta irakin barik eukezalako, ezezko biribilla emoten eutsoen militarrek ekarriko gerra ari kurutze-guda deitu gureari. Ezin eben ondo ikusi eleizgizon eta gotzain askoren jokabidea euren burua armadunen babespean ipiñiaz; eurena eben egiteko ederrena aitzu egiten ei eben, guztien arteko bake-egille eta adiskidetzaille izan bear ebela osoan aitzuta. Urte erdi inguruko epe laburrean eundaka odol-eriotze izan zirala-ta, gero iru urteko gerra-

tea eta millaka ta millaka gizon-ilte bape ardura barik egingo ziran otz-otzik, eta asko bai asko, guda-oñetan barik, andik urrin atzeko errietan gorrotoz egiñak. Kurutze-guda ainbeste zuzentasun izpirik bako odolixurtze ekarririko gerrate zitala? Ez eukan ezelango itxurarik. Ori ez zan kristiñauen berbetea, ori maomatarren izkuntza zan. Maomatarren lagun artean etozan etorri be gerrazale areik.

Durangoko Andra Mari eliza ondatuta.

Ain zuzen, Vazquez de Mella politiko karlista eta izlari ospetsuaren liburu bat etorri zan egun areitan nire eskuetara, politiko orrek 1892 inguruan bere alderdikide bategaz erabilli eban eztabaidazko artikuludun liburua. Vazquez de Mella ez zan an bape gerrazale agertzen, eta kurutze-gerraren zale, gutxiago. Kurtze-gerra izateko, gerreak bear-bearrezkoa eban, besteak beste, onako baldintza au: kristiñau-erri osoak, Aita Santuaburu dauala, arazoa ondo aztertu ondoren, on-eritxia emonda gerokoa izatea, eta ez teologo batzuen ez nonbaiteko obispo batzuen on-eritxi eta baimenaz egiña, Aita Santuaren eta Eleiza osoaren baimenaz egiña baiño, egitekotan.

Orain berrogetamar urte gerrea sortu ebenak ez asieran eukan olango baimenik ez oneritxik, ez sortu ta gero artu eben gotzain batzuen bedeinkapenak emon eutsen eskubiderik gerrea on eta zuzentzat eukiteko, eta gitxiago kurutze-gudatzat eta gerra santutzat agertzeko. Orixe izan zan, askoren eritxian, gerrate aretan gotzain batzuk euki eban jokabiderik ezaiñena: militarrai eta alderdi bati euren buruak saltzea, arein morroi eginik arein babespean euren buruak jartea, euren kristiñau askatasuna galduaz.

Gaur orduko askoren jokabidea ezin garbituzkotzat autortuta dago. Gotzain eta abadeak alkaturik, 1971n, autormen apal

au egin eben: «Apalik autor dogu eta parka eske gagoz, aldi atan anai-arteke gerrateak alderdi banatan euken gure errian ez gendualako jakin guztien artean alkarregazko bakeak egiteko serbitzari izaten».

Orduan munduan zear zabaldu ziran eritxi bat edo beste aitatu nai doguz emen. Euskaldunen aldetik, Orixe idazleak egin eutsazan salaketarik gogorrenak orduko gerrateari. Guzurra, gorrotoa, eriotzea eta biraoa aurretik ebela etorri ziran armadunak, ekatx ikaragarri baten antzean, Naparroatik Gipuzko aldera jausteko. Guzurra, guzur baltza, lenengo, euren aurrean komunistak eta komunisten laguntzailleak baiño ikusten ez ebela. Guzur zuria, urrengo, beingoan irabaziko ebela uste ebenak, ogci bat egun joanda, beingo bateko azken onik ikusi ez ebenean: Zetako zoazie zuok, euskaldunok, gorriakaz bat egiñik, gugaz etorri barik?

Kristoren kurutzea agoan eta paparrean, baiña biotzean infernutarren gorrotoa ekarren. Infernua maitasunik bako lekua baldin bada, infernua bera ekarren areik bizien artera euren amorru, gorroto eta odol-ixurketaz. Eta infernuko berbetea be bai, biraoa. Orixe preso artu ebenean, birao urtika agertu ei jakozan atetara. Biraoka eroan eben Iruñiera, an San Kristobalگو zuloetan sartzeko. Gorri zalako batek iltera eroaien batek, abadea eskatu, eta rekete zalakoak birao andi bat botata, erantzun gixajoari: «Abade eske i? Oa infernura bertatik». Tolosako emakumeak belarriak itxi bearrean aurkitzen ei ziran, kurutzeaz etozen ao-zikiñen biraozko berbetea entzun da. Elgoibarren, mojaxto geixozain batek gogor eraso bear izan eutsen olango biraokari batzuei, euren berbeta zantarra entzun eziñik: «Gorriak emen izan diran bitartean, eztogu birao bat entzun, eta zuok zatoze orain pekatu ori zeuon agotik kendu eziñik?»

Biraorik andiagotzat dauka Orixe gorrotozko jokabidea, Kristoren kurutzearen ikurrinpean ekartea eta Jesusen izenpean estaldu gurea. Ez ete zan ori biraorik andiena, Espiritu Santuaren aurkako pekatua? Alan esan eutsan bere Quitoko arrebeari: «Gogoan al daukan Ebanjelioak esana? Jainkoak egiñak deabruari

Euskal apaizak Karmona-ko espetxean, euren artean 9 karmeldar, Julian Besteiro erdian.

egoztea Espiritu Santuaren kontra dala bekatu, eta ez ditekela barkatu mundu ontan ez bestean? «Eta deabruak egiñak Jainkoari egoztea zer bekatu ote da?»

Kristiñau-gogo sendo zindoa eukan Orixek olango gerra bati kurutze-gerra esatea ontzat emoteko. San Kristobal ganeko illunpea bein itxita, azken baten, Frantziara iges egitea lortu ebanean, an askoren agotan ebillen guzurra ezin eban onez entzun. Emengo militarrek eraginiko eriotzak eralten entzunda, Frantziako abade batek olakoak gerrako kontuak dirala esan eutsan Orixeri. Eta Orixek bai bertatik erantzun be: «Kontuz; Naparroan gorriak ez dabe gerrarik egin, ez dabe tiro bat bota; eta euretariko ainbat il dabez an. An zer jazo dan tutik ez dakizuela ixillik egotea obe dozue» (Orixek, Quiton arreberekin).

Atzerrietan emengo gerrateari egiñiko salaketak ez dabiltz Orixek egiñikoetatik oso urrin. Atzerrietan ezin eben ulertu ez ontzat emon gerrate ari kurutze gerra esatea. Atzerrietan ikus-

pegi ohea euken, gauzak obeto ikusteko eta berokeririk gitxiago baxotxari berea emoteko.

Ezagunak dira mundu guztian orduan Frantzian Maritain, Mauriac, Bernanos eta beste batzuk egiñiko salaketak eta emondako errazoiak. Ogeigarren gizaldian ez dago eskubiderik anai arteko alango gerra odoltsu bati «Guerra santa» «Cruzada» deitzeko, Francoren aldekoak egiten eben lez Bernanos'ek Mallorcán ikusi eta salatu zituen eriotzak eta gizatxarkeriak ez ziran iñongo gizalegek, eta gitxiago kristiñau-legeak ontzat emotekoak, iñondik iñora be. Eta beste leku askotan, Badajozen antzekoak jazo zirean. Guda-lekuetan iñoz preso artuetatik bat be ez zan bizirik itxi. Soldaduak eurak autortuta jakin dira olango saraskiak eta eriotzak. Aterioentzako bape erruki barik eroan zan askotan orduko burrukea. Zer izan zan Naparroakoa? Nongo ta zelango legeen izenean bialdu ebezan illen artera, ainbat zar eta gazte, eurak ezer egin barik, gorriak zirala-ta beste barik? Ori egiten ebenak, zelango zuzenbidea ezartera etozen, eurak bes-teen eskubideari eta bizitzari ain begiramen gitxi eukita?

Salamanca aldekoak ez ziran ixillik egon; ez ebezan, jakiña, gauzak bardin ikusten. Cruzada santa, iñoz izan danik santu eta garbiena zan militarrek sortua. Franco Jaungoikoak bialdutako gizona, Salbatzaillea. Musolini bera, «bigarren Constantino». Atzerriko kritikatzailleak, Españaren anditasuna ezin ikusi ebenak. Erdal-iztegiko itzik gordin eta zakarrenak jaurtiten ebezan eurentzat. Lotsaria emoten dau orduko idazlan asko irakurteak. Oraintxu, eleiz gizon sentzundun eta kritiko burutsua dan batek idatzi dauanez, «Maritain-ek orduan idatzi zituen arrazoiak gaur be iturritik arako ur garbia emoten dabe Salamancatik eta idatzi zirean txapelkerien ganetik». Martiain-ek iñoanez, «anai arteko gerrea ez da sekula kurutze-guda izango, batzuen eta besteen arteko pekatua baiño».

Guzurra ta abarra salatu jaken Francoren adiskideai. Ukatu egiten ebezan oneik, euren aldekoen izugarrikeriak, edo ta, ohea ez dana, ixildu eta estaldu. Goma kardenalaren Karta-txostena, munduan zear zabaltzeko egiña, pekatu orretan jausi zan. Esaten

ebana ez zan dana egia. Guzurra zan Francoren agindupean ez zala inor iltera epaitua izan, epaiketa zeatza egin barik, gauzea ondo eta legebidez aztertuta gero. Gorrien gorrikeriak gorriegi, geiturik, ipinten zituen. Esaterako, abade illak sei millatik gora ziralkoa, lau milla baino asko geiago ez izanik. Kristiñau laikoak illak 300 milla zirala, olan atzerritarren errukia irabazi eta arein gogoak militarren alde ipinteko. Baiña ez zan egia. *Un millon de muertos* nobela bati tituloa ipinteko, titulo gogorra gañera, ez dago txar-

Aita Luki Agirre, karmeldarra, Gorbeako Frentean meza emoten.

to! baiña ez egia esateko. Il benetan, gudalekuetan eta errietan illak barruan sartuta, ez ei ziran il 300 milleraiño; baiña propagandarako ez zan pillo txarra orrenbeste il eta martirierna, baiña guzurra.

Atzerrietan ez eben ukatzen ainbeste illen artean, asko bear bada, martiri il ziranik. Baiña Inglaterrako dominikoen aldizkari batek ona zer idatzi eban orduan: «Edozein katolikok errukiz eta tamalez ikusi bear ditu katoliko askok an gorrien menpean artu dabezan eraso eta nekeak. Alanbe ez da gauza zuzena eta bai kristiñautasunagaz bat ez datorrena, ori dala-ta, militarren alde jarri bear dala... Martiriak be badireala? Baiña erlijioa zikintzeko jokabidea, sakrilejioa da, martirien odola aniak alkar iltera berotzeko eta gerrea sortu dabenentzat erritarren laguntza eskatze-

ko erabiltea».

J. Bergamin olerkaria katolikoa ei zan, eta ona egun areitan idatzi ebana: «Katolikoa non dago ondoen, norbera Kristogaitik urkamendira eroan daikeenen artean, ala Kristoren izenean besteak ilten dabiltzanen artean?» Eta Mauriac katoliko beroak Claudel idazleari bein erantzuna: «Barcelonako asesino zitelenak ez dabe egin onako pekatu larririk: Kristo bera euren zitalkerien erruden eta laguntzaille egin gura izatea». Agirian dago olango idazleak Kristiañu-gogaiera garbiagoa eukela guda-giroan buru-belarri sartuta egozanak baiño.

Mujika Gotzaiña bere onetik atera ebana Goma Kardenalaren kartan esaten zan onako au zan: «Militarrak zuzentasuna ondo eta legebidez eroiela». Ori ez da egia, idatzi eutsan Mateo Mujikak Aita Santuari. Nik kristiañau zindo askotxoren eta eredutzat ipinteko abadeen zerrenda luzea daukat. Ezelango epaike-ta barik eta lege-itxurazko auzibide barik il dituez». Eta zer da Olaetxea Iruñeko gotzain zanaren arako deadarra: «Ez geiago odolik, ez geiago inor ilterik, auzia zezatz garbian aztertuta legez bear dabenak erabagi bakorik, beintzat».

Propaganda utserako guzurak be balio izaten dau, eta Vidal y Barraquer, Tarragonako gotzain eta Kardenal jaunak ba ekian nondik nora ebillen Toledokoari ona au idatzi eutsanean: «Zure karta ori, zuk idazten dozun edozer lez, txukun idatzita dago; propagandarako oso egoki deritzat, baina ez gotzaiñak, zuk gura dozun lez izenpetzeko. Gañera, oso kontu eta arrisku andikoa da eleiz-agintariak eleizaz kanpoko agintarien eragiñez eta esanera itz egitea». Are geiago: Tarragonakoaren ustez, eta bai Pacelli kardenalaren ustez karta orrek gorrien amorrua amorratuago baiño ez eban egingo eleizgizonen aurka.

Benetan zergaitik parka eskatu asko dago orduko eleizgizon askoren jokabidean. Gaur orduan idatzi ziran gauza asko irakurteak lotsea emoten dautso. Eretxi bardina aterako dau edozeiñek oraintsu agertu diran liburu batzuk irakurri nai baditu. Ona iru liburu argigarri: Juan Maria Laboaren, Iglesia e Intole-

rancia; La guerra civil, 1986; La Iglesia del siglo XX en España, Portugal y América, Jedin alemanaren Geigarria, Xgarren tomoa, Herder. Barcelona, 1987; Paul Vignaux, Manuel de Irujo, Ministre dans la Guerre d'Espagne, Beauchesne. Paris 1986.

Karmeldar euskaldunak nekepean

Gerrate aretako giro lorrin orretan karmeldar euskaldunak ikusi ebezan larri eta neke gogorren batzuk ezaguerazo nai doguz emen. Eta lenengo ta bein, KARMEL onen ama edo amama izan zan Karmengo Argia aldizkariaren eriotzea. Lengo urte baten esan genduan zeozer: 1936ko abuztukoia izan zan azkenengo zenbakia. Gerreak zati bi egin euskun gure erria. Aldi atan gauza eziña zan aldizkaria arpidedun guztiei bialtzea. Eta aldizkaria bera ateratzea be ez bape erreza, batez be idazlerik geienak guda lekuetarako deia ganean eukelako. Egun obeen zain etenda geldituko da *Karmengo Argia* aren urteerea. Zori obea edo adore obea izan eban giro atan beste euskal-aldizkari batek: *Jesusen Biyotzaren Deya*, jesuitak argitaratzen ebenak. Urrengo 1937ko jorrailara arte bizirik iraun eban. Zelan banandu eta zabalduko eben ez dakigu. Bear bada atera eta etxean gorde eta asko geiago egiteko ez eben modurik izango. Karmengo Argiak ez eban jarraitu, ez lengo agintariekin, eta urrengoekin jarraitze-ko itxaropenik ez. Militarrentzat KARMENGO ARGIA, titulu bera, epaikari batek esan ebanez, eta argitzat eukanez, «separatista» ez zan, ba?

Karmengo Argia-ko idazle jarraituenetako bat 1946n beste aldizkaritxo bat asi zan plazaratzen. Artikulu bat edo beste euskeraz idazten asi zaneko, laster etorri jakon ixiltzeko agindua, bein eta bigarrenez etorri be. Euskerearentzat ez egoan plazara agertzeko eskubiderik.

Praille-etxeen nekeak

Naparroako San Joakin Probintzia da Karmeldar euskaldunok barruan artzen gaituan barrutia, eta gure Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa ez eze, Errioxa eta Santanderko etxe batzuk barruan artzen ditu.

Naparroa lenengo egunetik militarren azpian gelditu zanez eta bertan burrukarik izan ez zanez, ango karmeldarren etxeak lengo antzean jarraitu eben.

Araban karmeldar prailleen etxe bat bakarra dago: Gazteizkoa. Eta bera kartzelatzen, espetxetzen artu eben, zati galanta beintzen, eleizea eta beste zati bat eleiztarrentzat eta prailleentzat itxirik. Prailleak ziran bertako kapellau, espetxeratuentzat. Batzuk sartu-urten edo artu emon geitxoago euki eben barrukoekin. Alan, Aita Sabino Lerin-go semearen eta Nartziso azkoitiarraren eskutik espetxetik urtenda eldu izan jakuz Lauaxeta zanaren azkenengo olerki batzuk, euskeraz eta erderaz.

Aita Lontzi: karmeldarra, «Luzko Langile» gazeta aberizalea irakurten, Larrea'an Frantzes gazetariak egindako argazkia.

Gipuzkoako karmel-etxeetan zarraparra geitxoago izan eben. Tolosa aldean, Altzoko prailleak Recketeak ango aldeetik ain laster Gipuzkoak sartzen asi ziran ezkerre, laster asi ziran tiro-otsak entzuten eta badaezpadako arriskuari iges egitearren, eta leku baketsuagoren bila, alde egin eben andik. Praille bi edo iru baiño geiago ez ziran egoten bertan, baserri-antzeko etxe aretan.

Donostiako karmeldarren etxeak ikusi eben estualdirik andiena. Amara aldea gaur lez etxez jantzi barik egoan, eta andik ur samar Loiolako gudal-etxekeo militarrek prailleen etxetik tiro-otsen bat izan ete zan atxakiaz, eta militarrek an sartuta gogor egikiela-ta, tellatutik bera anarkista talde bat sartu jaken prailleai etxera. Etxea arakatu eta ezer bildurgaririk aurkitu ez ebenean, bada ezpada etxea ustu eta alde egiteko agindu eutsen etxekeoi. Prailleak alan egin eben, eta batzuk auzoko adiskide batzuen etxeetan ostatu artu eta beste batzuk Bizkai aldera jo.

Iraillean, Bizkaiko mugetan gelditu zan gudalekua. Eibar ganeko Arrate militarren mendean geldituta Eibar bere arma-ola ta guzti ustu egin zan eta Bizkaialdera aldatu. Orduan karmeldarrak be, bertan euken etxea ustu egin eben. Markiñako praille-etxeari, kanoien tiro-barruan gelditu zanean (eta bein aurre-aurrean jo eban Malax aldetiko obus batek), zoritxar berbera etorri jakon: ustu bearra. Nora? Praille gaztetxo mordoa egoan bertan, naparrak eta Euskalerra guztikoak eta inguruko praille batzuen jaiotetxeetan billatu jaken ostatua. Beste batzuk Zornotzako eta Begoñako praille-etxeetara jo eben.

Zornotzako prailleen Ikastetxea, udan mutil ikasleak euren etxeetara bialduta, usturik gelditu zana, gudalekueetatik etorren asi ziran zaurituentzat eritegi biurtu zan, prailleak euren alderdia eta zaurituen kapellautza cukela. Larreako etxea, soñekoa artu barrien gazteentzako zana, zati bat gudalekueetara joateko egozan gudariantzako artu eben, eta alan bizimodu bikotzeko egin: zati bat prailleentzt, eta beste bat, gudariantzat, eta eleizea kanpoko ta barruko eleiztarrentzat. Zornotza aldean, beste praille etxe bat aitatu geinke, irugarrena: Etxanoko parroko jaunak eskiñi eban bere etxea. An sartu ziran ostatuz beste praille-etxeetatik etorririko asko. Biotzez be biotzez eskertzeko mese-dea egin cutsen prailleai Timoteo parroko jauna zanak.

Santander aldean Euskalerriko karmeldarren Probintziak, Naparroako san Joakin izenekoak, iru etxe zituen: Santander-en bertan, Hoz de Anero-n (Bakartegia), eta Toranzo ibarrean Iruz-en. Beste etxe bat be bazan eta bada Karmeldarrena, baiño Burgosko barrutikoa, Reinoso-n. Gero baziran beste barrutieta-ko praille batzuk be, ikastera edo irakastera, edo itzaldien batzuk egitera Santanderrera joanak. Batzuk eta besteak ango praille-etxeak itxita, Bilborantza jo eben babes-billa, edo emendik Frantziara itxasoz igaroteko aukera eta ontzi billa. Alan erraztu jaken Frantziarako bidea Naparroako, Burgosko eta Castillako karmeldar batzuei, gero euren etxeetara joateko. Aitarena merezi dau batek, Aita Krisogono izenekoak. Gaztea zan, pentsalari eta idazle azkarra, urte gitxitan entzute andiko egin zana. Avilara eldu zancan, irratia eskiñi cutsoen, Bilbo aldeko giroaren aurka

berba eragin gurez; baiña berak azak emon eutsezan, Bilbokoen aurka zer esanik ez eukala-ta.

Beste lau praillek ez eben izan orrenbesteko zorionik, Santanderen gelditu ziran bi, Aita Atanasio Aginagalde, errezildarra, eta birritan Probintzial izana. Santanderren gelditu zan, an Ameriketarako ontzia artu eta Ameriketako praille euskaldunen etxeak ikusi eta ango barri emoteko ardurea emon jakolako. Gabonetan eldu zan aren karta bat Bilbora, Begoñako Karmelora. Andik egun gitxi barru 1936ko urte bercean, Gabonzar inguruan Santanderko Chekaren batekoak eroan eta Cabo Mayor-en il eta andik itxasora bota ebelako ustea dago. Beste bat, Ruperito anaia, Andueza abizenez, naparra, Garrotzeko semea. Ostatu egoan etxean aurkitu ebenean eta nor zan itandu, «karmeldarren sakristaua», berak. Artu ta eroan eben, eta ez zan aren barririk jakin geiago. Cabo Mayorrerako bidea, nonbait, 39 urteko praille napar onena azkenengoa be.

Beste bik'loritu eben Santander aldetik urtetea. Mañariarrak biak: Melkiades Basagoitia, eta Simeon Erzilla. Biak gizon elduak, 49 eta 48 urtekoak. Euren errira eltzea lortu eben eta an egon ziran erriarentzat mezak emoten eta abade-lanak egiten 1937ko apirillaren 18ra arte. Domeka eguna zan. Gudalekutik urregi egozala-ta, etxea ustua eta alde egiteko esaten ei eutsen adiskide batzuk. Baiña eurak etxean naiago. Domeka orretan gaberdian Perezagua batalloiko miliziano batzuk itaun batzuei erantzuteko Bilbora eroan bear ebezala-ta, urrengo egunean ilda agertu ziran biak Gallarta eta Santurtzi bitartean, billutsik eta paparrean Karmengo Amaren kutuna ebela.

Eta Begoñako Karmelo izenez ezagutua dan praille-etxea? Inguruko karmeldarren etxerik andiena zan bera, eta eleizarik luze-zabalena eukana. Teologoen ikastetxe izan zan ia beti. Urte atan bazirean 34 teologi-ikasle, eta guztiak gudaritzarako adinekoak. Laster geldituko zan ia praillez ustuta, gazteok or zear gudalekuetara zabalduko ziranean. Laster ezarri eutsoen begia Begoñako Karmelori, zeregin baterako edo besterako. Lenengo zeregiña Gipuzkoatik iges etorritakoai ostatu emoteko izango

A. Ezekiel, Karmeldar Ordena guztiko nagusi izandakoa, Larrea'n egozan gudari taideagaz izketan. Frantzes gazetariak egindako argazkia.

zan. Gero gudarien egotetxe izateko, baiña Gipuzkoatik etorriak bertan jarraitzen ebesta. Azkenengoz, espetxe izateko artu eben. Espetxetako gelditu zan azaroaren 14tik aurrera.

Beraz bazituen etxe onek iru bizimodu: zati baten, Gipuzkoatik iges egiñak; beste baten, presoak; eta irugarren baten, prailleak eta eleizea, etozen eleiztar guztientzat. Eta guztien jana gertateko arazoa prailleen sukaldariaren eta bere laguntzailleen ganera etorren. Praille ikasleetako bat presoan bulegoaren arduradun, donostiarra bera, Eusko-Ikaskuntzako langleketan oitua, eta praille sartu baiño len, Euskal-antzerkiaren Katalogo ederra argitaratu ebana. Ez zan kintopekoa; baiña meza emon bakoa zan, eta, jakiña, sakristirako eske asko artzen zituen presoan meza ta elizkizuntarkao, abadeen bat be presoan artean bazan-eta.

Karmeloko iru bizimoduen ibillia bake oncan joian, 1937ko urtarrila laugarrenera arte. Egun orretan, eguerdi ostean, militarren egazkiñak gogor jo eben bonba-urtika Bilbo alde. Alde egin ebenean, gizon eta emakume aldra andiak urten eben kalera espetxeetan egozanan buru eske. Larrinagako espetxea, Angeles Custodios-koa, eta Karmeloko alkarregandik naiko ur dagoz, eta lenengo bietan naiko triskantza eta eriotza egingo eben, baiña Karmelokoan ez eben barruraino sartzerik izan, baiña naiko gogor egin bear izan jakien erasotzailleai, Eusko-jaurlaritzatik indar barriak etorri arte; alan be, lau edo bostearaino eldu ziran illak, atari inguruan gertau ziranetatik. Ez ziran ordu atseginiak izan, bertan egun atan egozan ogei bat prailleentzat. Baiña oso ta bizirik urten eben guztiak, Jainkoari esker.

Andik aurrerako egunak bare samar joan ziran bai Karmeloko prailleentzat, bai Larra eta Zornotzakoentzat, udabarrian sartu arte. Bake aldi orretan, lau teologo gaztek Frantziara joatea lortu eben, an ordenak artzeko, eta beste mordo batzuk lagun egin jakiezan, gero Frantziatik Ameriketako praille-etxeetara aldatzeko.

Esan daigun, urrengo udaldiak, 1937koan, militarrek jaubetu eta agintari jarri ziranean be, Begoñako Karmelo espetxeak espetxe jarraitu ebala (1941ko azkenaldirarte), eta Zornotzako Ikastetxeak gerran zaurituentzako eritegi izatea itxita, emakumeen espetxe egitiak jarraitu ebala 1948ra arte. Amaika urte geroagora arte ez eben agintari barriak Zornotzako etxe jarrein.

Militarren eraso barria eta neke barriak prailleentzat

Neke barriak sortuko dira, bai, bigarren eta azkenengo erasoagaz batera. Eta emen guzurtauko da Francok Goma Kardenalari emon ei eutsan berbea: ez zala euren artean beste abade edo praille ilterik izango.

Eta lenengoa lez, bitarikoa izango da oraingo eraso be: armazkoa eta lumazkoa. Lumazko eraso etorri zan aurretik. Axatzaille zitalak agertu ziran Donostiako egunkarietan. Loxintzari koipetsu agintarientzat, eta zital eta lotsabako aurrekoarentzat. Zitalena, Sierra Bustamante. Zornotzako praille-abadeen aurka jarri dau bere begikuna. Prailleak eta abadeak, biak batera jo nai ditu eta bere lumari darion zitalaz zikindu eta il. Baiña zer ekian Sierra Bustamante orrek ango barririk?

Zornotzan bazan *Jaungoiko-Zale* izeneko erakunde bat, Bizkaiko abade euskaldunen artekoa, kristiñau ikasbidea euskaldunai euskeraz irakastea lematzat cukana, 1931ra arte 1911n asita, Jaungoiko-Zale aldizkaria atera eban eta 1931tik aurrera *Ekin* asterokoa. Erakunde orren egitekoa: kristiñau-ikasbidea euskeraz zabaltzea, kristiñau-ikasbide egunak eta sariketak errietan eratztea, kristiñau-bizitza biztu eta argitzeko liburuak ateratea, eta abar. Ekintza guzti orren eragille, bere Zornotzako erxetik, Ziri-lo Arzubiaga abadea. Bertan eukan Jaungoiko-Zale Bazkunak

bere inprentatxoa. An ibiltzen zan zoli bai zoli abade otxandiar ori. Ain zuzen, militarrek euren gerratea asi eben egunean, D. Zirilo Arratian kristiñau-ikasbide eguna ospatzen ebilen.

Zornotzan karmeldarrok geure aldizkaritxo bat ateraten gendun, Karmengo Argia izenekoa, Jaungoiko-Zale-ren irarkolan ateraten zana. Aldizkari onen egitekoa: kristiñau-bizitza eta kristiñau-otoitza irakastea, Karmengo Amaren oneraspena zabaltzea, karmeldarren santuen ezaupidea, karmeldar euskaldunen eskuetan egozan atzerrietako mixiñoen barri emotea eta abar.

Guzurrik esateko bildur barik esango geunke Sierra Bustamantek ez zituela ez *Jaungoiko-Zale* ez *Karmengo Argia* ez *Ekin* ezagutzen eta ez zituela inoiz irakurri, ulertzeko be gauza ez zalako. Ez eukan alan ezer esatekorik ez karmeldarren aurka ez abade Bazkunaren aldizkariaren aurka. Baiña besterik ezean, zaunka egingo dau. Or nonbaiten, Euskalerritik urrin baten, *Elixir Carmelitano* egin eta zabaltzen zala badaki, eta D. Zirilo eta Zornotzako Karmeldarrak Elixir ori zabaltzen ipiñiko ditu. Eta zer da Elixir ori? Sierra Bustamanteren ustez, edaririk zitalena euskaldunei edaran eta Españaren aurkako gorrotoa sortzeko. D. Zirilo beretzat ez da besterik: «uno de los ejemplares más dañinos de la fauna jelkide» 'cojo y enrevesado', gaiñera. Olakoxea zan orduko gazetalari geienen berbete gozoa. Ori idatzi zaneke, eleizgizon bat edo besteren eriotzea erabagita egoan militarren aldetik non edo an; baiña erabagita.

Aita Erroman il eta beste praille batzuen larriak

Aita Erroman Berriz-ko semea zan eta urte asko egin zituenean Larrean eta Zornotzan mutiko praillegeien arduradun: mutikoentzat eguneroko meza emoten, euren goizeko eta arratsaldeko otoitzak zuzentzen, eurai jolas aldietan laguntzen. Ez Larreako ikastetxean ez Amorebietakoan ez zan kanpoko eleiztarrentzat kapillarik ez eleizarik. Aita Erromanek ez eban inoiz urten errietara sermoegiñen; aren itzalditxoak mutikoai otoitz egiñen irakastekoak eta olakoak ziran.

Azkenengo urtean, 1936koak Naparroako San Joakin Pro-

bintziako Batzarrak Zornotzako Ikastetxeko nagusi egin eban, eta an jarraitzen eban, 1937ko maiatzaren 18ra arte. Egun orretan bera bakarrik dago an, besteak, gazteak, kapellau joanak direalako, eta besteak, adin andiagokoak, Frantziarako bidea artu ebelako. Egun orretarako geixoz eta zaurituz ustuta gelditu da Ikastetxea, eta erria tiro biren artean. Berak ez dau alde egin, etxeari jaube egiteko. Eta illuntzerakoan lagun billa igon dau Etxanoko parroko jaunarenera, an dagozen beste praille batzuen artera.

Urrengo egunean, Rekete talde bat etorri jako eurekaz eroan bear dabela-ta. Itxura baten, Larreako praille-etxera daroe; baiña etxearen ortuko orma ondora eldu diranean, zer difiotsoe? Iteko agindua daukela. Eta geiagoko barik, il egin dabe eta bertan itxi gorpua. Lurrik be emon barik! Komandante Lastra zanaren, urrengo egun baten kotxeak bazterra jota il zanaren agindua ei zan. Eta aginduaren egillea Gipuzkoako Rekete taldea, Luis Intxaurrendieta kapellaua buru ebela. Egun batzuk ge-roago, an aurkitu eben beste rekete lagun batzuk gorpua eta zuloa egin eta bertan emon eutsoen lurra.

Eriotz onek iltzaillen lorratzik ez isteko asmo baltzaz egiña dirudi. Tiro galdu batek illa, gorriak illa ete zan? Ez, zuriak, Francoren agindupeko gorriak il dabe. Baiña reketeen batalloi artekoak, euren artean Jose Artetxe idazle entsutetsuak eta Iñazio Aramaiok, Aita Erromanen mendeko Larrean amaika urte lenago izanak, ondo ekien noren eskuz eta noren aginduz izan zan eriotza lotsagarri ori.

Guzur andiagoa bota eutsoen karmeldarren Probintzialari, militarren aurrera kontu eske agertu zanean: Es que era el jefe de la Cheka de Amorebieta! Praillea illaz gaiñera, guzur ergel itxura bako bi: Zornotzan Chekaren bat bazala asmau eta aita Erromani Cheka aretako buru zala egotzi. Barru loi zitala bear, olako eriotzak egin eta olako guzurak asmatzeko! Non da Francoren eta aren menpekoen zuzenbidea, eta epaiketa zeatz eta zorrotzik barik ezelango zigorrik ez emotea? Goma Kardenalaren idazkietan eta Francoren guzurrezko berbetan, antza.

Orraitio, ez dira ango karmeldarren nekeak or amaitu. Aita Erroman illik gorpua bertan bera itxita, urrengo egun baten, beste reketa aldra bat joan da Larreako praille etxeraiño. Iru praille aurkitu dituez an: Aita Rafael, bertako nagusia, Aita Jose Domingo,

bertako praillegai soñe-kodunen arduraduna eta aita Abelino, bertako semea, ia irurogei urtekoa. Beste guztiak alde egin dabenean, irurok bertan gelditu dira. Reketeak, beste barik, curai

Eusko Gudaroitzeko «transmisiño» taldekoak, Larreako komentuan. Frantzes gazetariak egindako argazkia.

jarraitzeko esan deutse. Nora daroetz?

Zornotzako Ikastetxearen ondoan bizi da Bernardo Astigarraga, Begoñako Andra Mari eleizako parroko jauna, zarrez edo bildurrez Begoñan ordezkoa itxita gerrate-egunak Zornotzan egin dituana. Askotan izan da Ikastetxe aretan meza emoten. Iru prailleak armadun taldearen erdian ikusi ditueneko, estukuraz esan deutse reketari: «Zer daroazue praille orcikaz? Arren bai arren, ez egizue gero ez-egitekorik egin». Reketeak, edo rekete diralakoak, giputzak dira, mutil onak. Aita Erroman il dabena be bai. Nagusien esanera dabiltz. Ez da euren errua. Baña Astigarraga abadearen berbakaz kezkatuta, bada ezpada be, iru prailleak bizirik eroan dabez Durangora, ango komandante egiten dauanaren aurrera. Komandanteak bere arategatasuna erakutsi dau, berekautan esaten baleu lez: «Bizirik dakazuez nigana?». Prailleak zakar artu ditu, baiña itaunketa bat egiten asi jake. Aita Ra-

fael sermolari izan da, Gipuzkoan eta Bizkaian erri askotako pulpituetan ezaguna. Eta komandanteak: Eta zer gai erabili dozu zure zerموetan? Eta prailleak erantzun deusanean, «bai, diñotso prailleari, beti uskeriak eta pekatutxoak astintzen, ete ezer ez, pekatu rik andienaren aurka, Españaren aurkako pekatua jo ta astintzeko». Azken baten, ez daki zer erabagi, eta Itauñ au zuzendu deutse, bere barruko lorra arintzeko lez «Baiña badaukazue iñor zuen alde erantzute korik?». Eta Jose Domingori bertatik etorri jako burura izen bat. Bai, Jordana jenerala» Jose Domingo aita Larreara etorri barria da; urterik luzeenak Gazteizen eginak ditu. Eta Gazteizen karmeldarren eleizan egiten eben militar rak eleizkizunik asko. Ortik aren militar rakazko ezaupidea. Eta Jordana orren izena ez zan egun areitan txarra babestzat artzeko. Franco ren lenengo urteetan gorengo karguetan ebillan. Jeneral orren izenak atera zituen prailleak ilteko arriskutik eta Durangoko komandantea bere eskuturatik. Oñek Gazteizera bialduko ditu iru prailleak, an espetxerik espetxe erabili ta Begoñako Karmelora aldatu arte.

Eta barriro gure itauna: Noren eskuetan egoan orduan armadunen artean zuzena egitea eta areriotzat egozaren bizia bera? Mateo Mujikak Goma Kardenalak baiño obeto ezagutzen eban egocrea, obeto ckian zer jazoten zan alde batean eta bestean. Errazoia eukan Kardenalaren txostenari puntu onetan «ezta egia, ezta egia» erantzun eutsanean. Berak eleizgizon eta laiko askotxo ezagutzen zituen, militar rak ezotariko epaiketa barik bizia kendurikoak.

KARMEL aldizkari onetan aitamena merezi dau beste karmeldar gazte batek: Norberto Morales, Corellako semea da. Begoñako Karmeloko teologi ikasleetakoa. Guda lekuetan ibilli da kintopetkkoa dalako. Militarren azkenengo erasoan Otxandio aldean militarren eskuetan jausi da, eta beste lagun batzuk autortu ebenez, bizirik. Rekete talde batek artu dau Gazteizera preso croateko; baiña ez Gazteizen ez beste iñon ezta aren aztarrenik aurkitu. Bejoakio gure esker onezko aitamena, Corellako semea izan arren, euskera ikasi eta iñoz Karmengo Argia artikulua bat edo beste idatzi ebalako. Beste idazle gazte bat galdu genduan

gerrate aretan, militarren artean, Gazteizen ikasle zala gudarako deituta urriñeko gudaleku baten, beste aldekoen bala batek ilda: J. Gerrikaetxebarria. Bertsoz eta prosaz idazle azkarra etorren eta erakutsi txarrak ez zituen emon Karmengo Argiaren orrietan. G.B.

Beste praille bat eta abade bat ilteko zigorpean

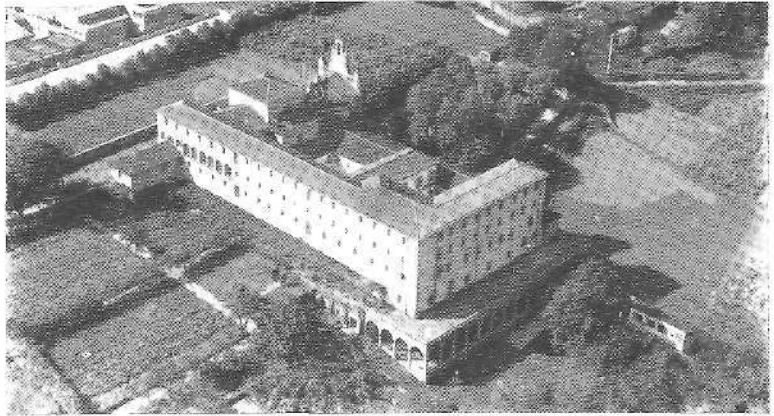
Franco-ren indarrak Bilbo artu ebenean, Karmeloko espetxea utsik gelditu zan. An ordurartean preso egonak, Eusko-Jaurlaritzaren erabagiz, Begoñatik gora 1937 bagillaren (ckainaren) 18ko gauean Santo Domingoko tontorrera eroan ziran, eurentarren eskuetan isteko, bizirik eta osorik. Urrengo gabean reketeen batalloi batek bete eban presoak itxitako utsunea Karmelon. Baiña sekulako triskantzea egin eben lengo presoak an itxiriko gauza guztickaz. Ez eben maleta bat itxi euren baionetakaz zabaldu edo zulatu barik eta barruko gauza baliotsuenak eroan barik.

Andik egun gitxi barru Karmelo preso barriz betetan asi zan; lenengo, abadez eta praillez, eta gero osteango gizonez Oraingoan epaiketa-itxurea emon gura deutse, bai, eleizgizonen eta guztien aurkako auziai. Eleizgizonen epaiketen barri emonez liburuak dagoz egiñik. Guztitariko zigorrak leporatu jakezan: gorengoetatik berengoetarakoak: ilteko epaiak, 30 urte, 20, 16, 12, 10, 8, 6 ta biraiñokoak; batzuetan fiskalak eskaturiko mailla-koak, beste batzuetan gorago ta beragokoak. Eta beste zigorrik emoten ez eutsenai, Euskalerritik kanpoko erbestaraldia. Aita Martin, *Karmengo Argia-ren* lenengo zuzendari izana, Cadiz-eraino bialdu eben. Beste batzuentzat Santanderren geunkazan etxeak izango ziran babesleku.

Urtetarako espetxea ezarri eutsenak or ibilli ziran ortik ara, Nanklares, Dueñas eta Sevillako Carmonaraiño, euren zigorrak bete arte, edo auziak barriro ikusteko legea emonda, ia guztiai 6 urteko zigorra itxi eutsenean, baldintzazko askatasunean, baiña erbesteetara urtengo eben arte.

Gauzok jakiñegiak dira. Orregaitik, emen eriotzarako epai

biak bakarrik aitatu eta argitu nai geunkez Aita Leon Arangu-ren-ena bata, eta Frantzisko Errazti, abadearena bestea, Aita Leon, gerrateak Larreako praille etxean aurkitu ebana, gudarien kapellau eta borondatezko kapellau izana. Frantzisko Errazti, barriz, Barakaldoko eliza baten arduradun izatea beste pekatu-rik bakoa.

Larrea ko karmeldar komentua gaur

Barregurea emoten eban epaiketa areitan entzuten zan betiko leloak; batcan *adhesión a la rebelión*, bestean *auxilio a la rebelión* egozten eutsen geienai. Besteak ziran beti errudun, besteak gerrea ekarri ebenak eta militarren aurka jagi ta kaleratu ziranak. Atzekoz aurre ebillan militarren zuzenbidea. Eta gero euren propagandak ixildu barik eragoion: odol-errurik ez daukanari ez jakon ezer egingo. Baiña arein zuzenbidetik nor ez zan odol errudun?

Zein pekatu zan Aita Leon orrena? Bein gudalekuen batera joateko ziran gudari batzuei mezea emon eta Gure Jauna azkenengoz lez artzeko berotu zituclakoa. Olan, balen aurrean bildur gitxiago eukiko ei eben. Errazti Jaunarena: ia militarren egazki-ñak ikusita zer esaten eban bere barruan, edo bear bada, agotik

kanpora, epaikariak ori itanduta, emon eban erantzun au: «hojalá se caiga el último», irribarrez esanda. «Y qué iba a decir?»

Pekatu larriegiak ziran orreik abade bati eta praille bati bizia parkatzeko. Beraz, Aita Leoni fiskalak eriotzea eskatu eta eriotzea emon eutsan, eta Erraztiri 30 urteko espetxea eskatu eta eriotzea emon. Eta ez auzi-maiak bakarrik, Francok berak be bai. Non zan, ba, berak Kardenal Gomari emon ei eutsan itza? Eriotz-zigorak Francok berak izenpetu bear zituen, eta praillea ta abadea, biak ilteko epaia ikera barik izenpetu eban militar zuzentzale erruki bakoari egokionez. Bein Francok izenpetu ezkerro, urrengo egunean bete bear ei zan zigorra. Zurrumurrua Begoñako Karmeloko aita nagusiagana, aita Teodorogana eldu zan. Eta or asi da aita onen estukurea, ara jo eta ona jo, Iruñako Olaetxea gotzaiagana eta Goma Kardenalagana, eta biak Francogana, arren, orrenbesteko ez-egitekorik ez egiteko. Zer esango ete ben atzerrian oindiño abadeak be ilten jarraitzen ba eben? Eta epaia beñik bein ez zan bete, atzeratuta gelditu zan. Eta bada ezipada, iges egiteko erraztasunik ez emotearren edo, biak beste abadeen artetik banandu egin zituezan arik eta andik urte bigarrenean, 1939n, Italiarren ekitez edo, eriotzaren parkamena etorti jaken arte. Orra zetan gelditu zan bere burua biziaren eta eriotzaren jabe egiñik cukan gizonaren berbea eta zuzentasuna.

LOTSEA EMOTEN DAU gaur olango epai eta jokabi-deak gogoratzeak, eta ori besteak zuzenbidean jarteko jagi ziran gizonak eginda, eta dana Jaungoikoaren izenean, Jaungoikoaren izenaren ezaingarri.

Eurak Madrilgo Gobernuari ez zala kalearen jabe arpegira botaten, guda lekuetatik kanpoko eriotzak eta triskantzak eragotzen ez ekiela-ta, gizonaren bizia odozeñ gizatxarren eskuetan isten ebela-ta. Eta noren eskuetan egon zan Nafarroan eurak il ebezanen bizia, Gipuzkoan il ebezan abade eta laikoen bizia? Noren eskuetan Aita Erromanen bizia? Eta gudalekuetan garbitu ebezanen bizia, etsaiak armak itxita gero? Neuk be entzunda daukat neure ezagun andi bati curak Aragoi aldeko gudaleku baten egin ebena. Gorriak gogor eutsi eutsan mendi

tontor bati. An jarraitu eben tiro-gairik barik gelditu ziran arte. Militarrak tontor aren jabe egin ziranean, ez ei eben «gorri» bat be itxi bizirik.

Eurak be bein autortu eben ez zirala eurentarrak eskupean eukiteko gauza, Mujika gotzaiñari jazoak orixe diñosku. Aita Santuak gotzain orri Gazteizko gotzain jarraitzen isteko eskatu eutsenean, Francoren gobernuak ezezkoak emoteko ona zelako arrazoia atera eban: «Goztain ori Gazteizera badator ez gara gauza izango orren bizia zaintzeko». Gotzain baten bizia zaintzeko izan ez, eta noren bizia egoan seguru olangoen eskuetan?

Lotsea dator gaur aurpegira Kardenal Gomaren itsutasuna edo itsukeria ikusita. Zelan eukazan, itxura baten, begiak ain zur eta argi, berak aurrean ez cukezan gorrien gorrikeriak ikusi eta guzur ta guzti munduaren aurrean salatzeko, eta zelan jarraitzen eban ain itu berak aurrean cukana ez ikusteko? Non egoan Iruñeko gotzaiñaren «no más sangre, no más sangre» oiuari ez-entzunarena egin edo ez sinisteko?

Abadeen eriotzak, egia esan, tamalez ikusi zituen, orraitio; baiña neurri bardiñean abade arcik iltzaileen aurrean jarri zituen zioa. Lotsagarria eta tamalgarria benetan Goma kardenalaren jokabidea.

Kardenal onen bizian, Toledoko Gotzain egin eben ezker, kanporako propaganda egin bear andia ikusten da. Alan egin eban 1934n Buenos Aires-ko Mundu guztiko Eukaristi batzarran; bardin egingo eban 1939 Budapest-ekoan. Eta Tarragonako gotzaiñak, Vidal y Barraquer zanak, polito esan eutsan Españako gotzaiñai izenpetu erazo nai eutsen Karta-txostena propagandarako egokia zala, baina gotzaiñak izenpetzko ez.

Mujikak eta Vidal Barraquer-ek ez eben karta ori izenpetu. Eta poza artu genduan Cuban Gotzain anditzat egoan euskaldun batek Gomaren kartari ez eutsala erantzunik be emon. Ez berak, ez beste Cubako gotzaiñak. Balentin Zubizarreta zan, Markin-Etxebarriko semea, karmeldarra. Gerratea asi zanetik, etenbako artu-emonean egon zan kartaz Begoñako karmeldarrekin, Bil-

bon ateratzen zituelako bere teologiazko lanak, inprentarako eta utsak zuzentzeko. Propaganda usaiña artu eutsan, dirudianez, Españatik bialdu cutsoen karta ari, eta ez eban erantzun be egin.

Karmeldar cuskaldunen aurkako Francoren eraso Indiaraiño eldu zan. An euki dabe oraintsurarte emengo karmeldarrak Mixio bat eta ango Seminariorik andienaren ardurea. Ango irakasle batek edo bestek, emengo gauzak argitzeko asmotan, In-glaterrako eta ingles izkuntzako aldizkarietan idatzi eben artikululu bat edo beste. Ez ziran, jakiña, francotarren gogokoak izan. Eta militarren gobernuak darda gañean ipiñiko ditu or zearreko bere embajadorak, ia Indiako praille areik ixiltzea edo ixildu erazotca lortzen eben.

Eta beste eraso bat gerratea amaitu eta andik iru urtekoa. Markiñan iru urterik iru urteko Naparroako San Joakin probintziko praille-batzarra da, eta Bilboko Gobernadoreak karta bialdu deutse batzarrekoai nortzuk nagusi izentau bear ez dabezan esateko eta Francori menpetasun-agiria bialdu bear dautsoela agintzeko. Batzar arek gai onetan zelango eztabaida izan zan txitik ez aterateko ziña egin eben guztien artean erabagita. Baiña egiak bere eskubideak eta jakinbideak daukaz, eta beste nonbaitetik jakin da arazo au, eta Francotarren eraso au.

Guzurrak anak labur dituela diño esaera batek. Baiña buru guztictan ez jako bardin jazoten. Ia urtea da KARMEL orrietan olako guzur bat buru batzuetan ondo sustraitua, salatu genduela francotarrak alako edo olako abade mordoia il ebela, baiña armaturik aurrera agertu jakezalako. Guzur utsa! Gerratean kapellau ibilli ziranai be ez eutsen olango salaketarik egin.

Agoa betean esango deuskue gizon sinisgarriztat dagozanak militarren arteko kapellauak ez ebela armarik erabiltzen. Beste guzur bat. Kapellau bat baiño geiago ikusiak gara euren pistola ta guzti arrotxo ibiltzen. Gure kapellauet ezeutsen olangorik ikusi. Aita Erroman, Aita Leon Aranguren eta Frantzisko Errazti abadea ez ebezan iñok armadun ikusi. Gitxiagogaitik eroan ebezan eurok edo eroan gura izan ebezan eriotzera.

Francok inoz abaderik edo eleizgizonik ez ilteko berbea emon ba eban, berba ori jan egin eban, Leon eta Errazti ilteko epaia izenpetu ebanean.

Len aitatu dogun *Historia de la Iglesia*, Xgarren tomoak, arlo andia emoten deuto Huidobro jesuita zanari, Madrilgo gudalekuetan egin eban lanagaitik, eta badirudi jesuita ori izan zala kappellau guztien eredu, guztiak aren bidea jarraitu balebe lez. Sinisgatx egingo jake uste ori bati baino geiagori. Eta olango liburuetan ezta agertuko Aita Patxi pasiotarrak gudalekuetan eta gero preso langilleen artean eginiko lanaren aitamenik. Ori be egia begi bakarraz ikusteko erea da. Eta ez egiatzkoa, guzurtia baino.

Oindiño itsutasuna nausi ta lodi dabil buru batzuetan. Iñoren, besten ona ikusi eziña gogorra da. Olan gogoak eta biotzak bananduta, alkarrengandik urrinduta ibilliko dira.

Gogoia egiari itxi, biotzak maitasunari eta alkartasunari zabaldu ez, eta olan ez dira beteko ez *Laurak Bat*-en, ez *Zazpiak bat*-en amesak, Arantzazu-Oiñatiko Andra Mari batzarrak eginiko amesak. Lengo gorrotoak edo barriak sortuko dira. Orregaitik Kristiñau batentzat Arantzazuko kantu aren bertsoa otoitz bero eginik barriztau bearra:

Anai-burruka gaiztoaz
ez bei sutu gure erria:
Zuk, Andra Mari samurra,
pakean eizu jarri..
Ama, goi-pake dirdira
gure lurrera ekarri.

L. Akesolo